

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

ARAB TILI NAZARIYASI VA AMALIYOTI KAFEDRASI

Sattarova Husniya

**ARAB TILIDA I BOB FE‘LI VA UNING LUG‘AVIY-MA‘NOVIY
XUSUSIYATLARI**

**5120501 – filologiya va tillarni o‘qitish (arab tili) ta‘lim yo‘nalishi
bo‘yicha bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

“HIMOYAGA TAVSIYA ETILADI”

“Arab tili nazariyasi va amaliyoti”

Kafedra mudiri f.f.n., dots A.Turobov

“ ___ ” _____ 2017 yil

ILMIY RAHBAR:

f.f.n., dots A.Yo‘ldoshev

“ ___ ” _____ 2017 yil

Samarqand – 2017

MUNDARIJA

KIRISH	3
1- BOB. ARAB TILIDA FE`L SO`Z TURKUMI HAQIDA UMUMIY MA`LUMOT	
1.1. Arab tilida fe`l so`z turkumi va uning sinflanishi.....	6
1.2. I bob fe`li va uning arab tili grammatikasidagi ahamiyati.....	15
2-BOB. I BOB FE`LLARINING LUG`AVIY-MA`NOVIY XUSUSIYATLARI	
2.1. I bob fe`llarining o`ziga hos va lug`aviy ma`no xususiyatlari.....	37
2.2. Arab tilida I bob fe`llarining matnlarda anglatgan ma`nolari.....	42
XULOSA.....	47
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	49

KIRISH

Bitiruv malakaviy ish mavzusining dolzarbligi va ahamiyati. Har bir rivojlangan davlat iqtisod, siyosat, ma`daniyat va inson hayotidagi barcha ijtimoiy sohalarda jahonda ilg`or bo`lishga harakat qiladi. Shu o`rinda bu sohalarda yetakchi bo`lishga turtki beradigan asos bu ilm-fan tarqqiyotidir. Ilm-fanning rivojiga alohida e`tabor beriladi. Bizning yurtimizda ham hozirgi kunda yoshlar barcha sohalarda yetakchi. Bu ma`noda ilm-fan tillarni muvaffaqiyatli o`rganishda ham, ta`limni rivojlantirish hamda umuman kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida ham, eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida” Qaroridan¹ kelib chiqib, mamlakatda «Ta`lim to`g`risida»gi Qonunini² hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarga o`qitishning kompleks tizimi, ya`ni uyg`un kamol topgan, o`qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, o`sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o`qitish, shu tillarda erkin so`zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizasiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko`lamda foydalanishlarini hisobga olib, chet tillarni tadqiq qilishga bag`ishlangan ilmiy ishlarga keng e`tibor berilmoqda.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov ta`kidlaganidek:«Biz tarixiy xalq an`analari, urf-odatlar va marosimlari asosida odamlar ongini shakllantirish omillarini kuchaytirishimiz zarur»³.

Ayniqsa dunyo tillarini o`rganish, shu tilda gaplashish va xorijiy tillardan o`zbek tiliga tarjima ishlari bilan shug`ullanishga qiziqishlari baland. Dunyo tillari ichidan bizning ajdodlarimizning qonidan bizning qonimizga meros sifatida o`tib

¹ O`zbekiston Respublikasi Prezidentni Qarori. “Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”. Toshkent. – 10.12.2012.

² Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent: “Sharq”, 1997. 34-bet.

³ Karimov I.A. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent: “O`zbekiston”, 2011. 275-bet.

manbaa titkilashga undayotgan til arab tilining ahamiyati beqiyosdir. Arab tili dunyo tillari ichida o`zining grammatik qurilishi va fonetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shuning uchun arab tilini o`rganishda biroz qiyinchilik yuzaga keladi. Chunki arab tilining grammatikasi, fonetikasi, ichki tuzulishi boyligi, o`rganuvchini biroz chalg`itishi mumkin. Shuningdek fe`l so`z turkumi arab tili grammatikasida katta o`rinni egallaydi. Biz bilamiz fe`lsiz muloqotga kirishishning iloji yo`q. Bu bitiruv malakaviy ishida arab tilida fe`l so`z turkumi, uning nazariy va amaliy ahamiyati, mazmuni, mohiyati, guruhlanishi, tuslanishdagi o`ziga xoslik, lug`aviy-ma`noviy xususiyatlariga alohida to`xtalib o`tganman.

Mavzuning oldiga qo`ygan maqsadi va undan kelib chiqadigan vazifalar.

Bitiruv malakaviy ishning asosiy maqsadi sifatida arab tilida fe`l so`z turkumi, uning tahlil yo`nalishlari, ilmiy farazlar bilan aloqador nazariy va amaliy masalalarni batafsil o`rganib chiqish asosida arab tilida fe`llarinng ilmiy asoslarini yaratishdan iboratdir. Mazkur maqsadlarni amalga oshirish uchun arab tilida fe`llarining quyidagi mundarijasi bo`yicha tahlil qilish vazifasi belgilandi:

- arab tilida fe`l so`z turkumi morfologik tadqiqiga doir nazariy ma`lumotlarni jamlash va tahlil qilish;

- arab tilida fe`l so`z turkumi mazmun mutonosibligi, uning simmetriklik qonuniyatlar bilan bog`liqligi masalasini tadqiq etish;

- arab tilida fe`l so`z turkumi mazmuni va uning tiplari, tilda grammatik kategoriya tushunchasi va uning yasalish usullari haqida tahliliy mulohazalar bayon qilish;

- arab tilida fe`llarning ilmiy-amaliy asoslarini tadqiq etish va ularga doir xulosalar bayon etish;

- arab tilida fe`llarni matnlarda kelgan misollar asosida tahlil qilish;

- arab tilidagi fe`llarning lug`atdagi ma`nolari va ularning o`ziga xosligini aniqlash;

Mavzuning o`rganilganlik darajasi. Fe`llar va ularning o`ziga xos xususiyatlariborasida dastlabki izlanishlar umumiy tilshunoslikda V.fon Gumbold,

F.de Sossyur , A.A.Potebnya, kabi olimlar tomonidan olib borilgan. Arab tilshunosligida Belova A.G., M Mamatxonova D.Q, Nosirova M.A., Belkin V.M., Imomxo'jaev O., Ibrohimov N.I., Yusupov M., Kovalev A.A., Sharbatov G.SH., Rojdestvenskiy Yu.V., Sulaymonova F., Filshtinskiy I.M., Shifdar B.YA., Xasanov A.A., Shagal V.Z, Xasanov M., Abzalov M., Baranov X.K, Barisov V.M. kabi olimlarning kuzatishlari shular jumlasidandir.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Bitiruv malakaviy ishning asosiy til materialini arab tilida fe'l so'z turkumiga oid adabiyotlar, izohli lug'atlar, qisman badiiy adabiyotdan to'plangan faktik materiallar tashkil etadi. Shuningdek, tahlil jarayonida arab tili so'zlashuv nutqiga xos ayrim til birliklaridan ham foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Faktik til materialining tahlili jarayonida quyidagi yangiliklarga erishildi:

- arab tilida fe'l so'z turkumi murakkab hodisa ekanligi dalillandi;
- arab tilida fe'l so'z turkumi tipologiyasining lingvistik adabiyotlarda bayon qilingan fikrlar umumlashtirilgan holda mavzuning tadqiqot tadriji aniqlandi;
- fe'llar morfologik shakllari arab tilidan to'plangan misollar asosida o'rganildi.

Ishning tuzilishi. Bitiruv malakaviy ish kirish, ikki bob, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, jami 51 bet.

1- BOB. ARAB TILIDA FE`L SO`Z TURKUMI HAQIDA UMUMIY MA`LUMOT

1.1. Arab tilida fe`l so`z turkumi va uning tarkiblanishi

Arab nahvshunoslari arab tilidagi barcha so`zlarni asosan uchta katta guruhga bo`lib o`rganadilar. Ular: **إِسْمٌ** – ism: ot, sifatdosh, son, masdar, sifat, olmoshlar; **فِعْلٌ** – fe`l: fe`lning zamonlari va mayillari; **حَرْفٌ** – yordamchi so`zlar. Bular orasida fe`llar arab tili grammatikasida asosiy o`rinni egallaydi. Chunki arab tilidagi juda ko`p ismlar ham asosan fe`l o`zagidan yasaladi. Boshqa tillardagi kabi arab tilida ham predmetning ish-harakatini ifodalaydigan mustaqil so`zlar fe`l deyiladi. Fe`l turkumiga oid barcha so`zlar uchun umumiy xususiyat zamon bilan bog`liq holda yuz beruvchi hodisani ifodalashdir. Ana shu umumiy xususiyatga ko`ra fe`llarning barchasi bir umumiy so`roqqa nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? so`rog`iga javob bo`ladi. Fe`llar boshqa so`zlarga nisbatan leksik-semantik va grammatik xususiyatlari jihatidan nihoyatda murakkabdir.⁴ O`zbek tilida fe`llar tuslanayotganda shaxs zamon qo`shimchalari faqat fe`ldan keyin qo`shiladi. Arab tilida esa prefiks va shaxs, son qo`shimchalari bilan hozirgi zamon ifodalanadi. Fe`l so`z turkumi arab grammatikasining asosiy bo`g`ini sifatida olinadi. Chunki kundalik hayotimizda yoki kunlik so`zlashuvimizda har bir gapirgan gapimiz yoki bajaradigan ishimiz hohlaymizmi yo`qmi zamonga ishora qiladi. Fe`l bir zamonda bir ishni ishlaganiga dalolat qilgan ya`ni zamonga dalolat qilgan kalimadir. Masalan:

صَرَبَ، كَتَبَ، لَيْسَ، يَصْرِبُ، يَكْتُبُ، يَلَيْسُ، اَصْرِبُ، اَكْتُبُ، اَلَيْسَ

Arab tilida fe`l o`zining shaxs va sonda tuslanishi bilan ajralib turadi. Arab nahvchilari fe`lni ism va yuklamalarga qarama qarshi qo`yadilar.⁵ Misrlik mashhur nahvshunos olimlardan biri Abdul Aziz Muhammad Fohir o`zining “توضيح النحو”, ya`ni “Grammatikani sharhlash” nomli nahvga oid asarida shunday yozadi:

⁴Shoabduraxmonov Sh. Hozirgi o`zbek adabiy tili. –T., 1980. –B. 32

⁵Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001. С.116

و الفعل: ما دل على معنى في نفسه مقترنا بزمان, سواء كان وقوع هذا المعنى في الزمان الماضي, او في الحال ام في المستقبل⁶

Ya'ni: Fe'l o'zida zamonning ma'nosigi dalolat qiladi va bu ma'no o'tgan, hozirgi yoki kelasi zamonda sodir bo'lishi mumkin.

Arab tilida ham fe'ning shu va shu kabi xususiyatlari haqida Livanlik mashhur tilshunos olim Antuan ad-Dahdah o'zining "مُعْجَمُ لُغَةِ النَّحْوِ الْعَرَبِيِّ" – ya'ni "Arab tili grammatikasining alifbo tartibi" nomli asarida quyidagi fikrlarni shunday izohlaydi:

"فعلٌ – كلمةٌ تَدُلُّ على أمرَيْنِ معًا، حالةٍ أو حَدَثٍ و على زمنٍ يقترنُ بهما:

ضرب.

و يتميزُّ الفعل في القواعد بموضوعين مختلفين: أنواعه و أحواله.

1- في أنواعه، يقسمُ الفعل الى قسمين رئيسيين، الفعلُ التَّامُّ: كتب: و الفعلُ

التَّاقِصُّ: كان.

و يقسمُ الفعل التَّام الى قسمين الفعل المتعدِّي : قطفَ.

و الفعل اللازم: جلس. و يقسم الفعل المتعدِّي الى قسمين الفعل المعلوم:

سرق. و الفعلُ المجهول: سُرِقَ.

2- في أحواله، يشملُ الفعلُ الأوضاعَ الآتيةَ: الصِّيغَةُ ماضٍ، مضارعٌ و أمرٌ. الزمنُ:

ماضٍ، حاضرٌ و مستقبلٌ. الوزنُ: مجردٌ ثلاثيٌّ/ مزيدٌ ثلاثيٌّ، مجردٌ رباعيٌّ، و مزيدٌ

رباعيٌّ. العلةُ: صحيحٌ و معتلٌ. العملُ: عامِلٌ ز مكفوفٌ. الإثباتُ: مثبتٌ، و منْفِيٌّ.

التَّكْيِيدُ: مؤكَّدٌ، و غير مؤكَّدٌ. الإعرابُ: معرَبٌ، و مبنيٌّ. التَّصْرِيْفُ: متصرِّفٌ و جامدٌ. "⁷

Ya'ni: Fe'llar shunday so'zlarki ular bir vaqtning o'zida ikki narsa: holatga va voqea-hodisaga ishora qiladi, binobarin ish-harakatni ifodalaydi, shuningdek u zamonga bog'liq bo'ladi. Masalan: ضَرَبَ – urdi kabi. Fe'llar grammatik qoidalarda 2 xil mazmun bilan ajralib turadi:

Ular turlari va holati bo'yicha:

عبد العزيز محمد فاخر. توضيح النحو. الجزء الاول. مصر. القاهرة. الازهار. 1995. ص. 69
انطوانالدحاح. معجمُ لُغَةِ النَّحْوِ الْعَرَبِيِّ. ص. 228.

I. Turlari bo'yicha: turlari bo'yicha fe'llar 2 asosiy qismga bo'linadi, "bo'lmoq" ma'nosidagi to'liq fe'llar, masalan: كَتَبَ – yozmoq; va noqis fe'llar – كَانَ kabi.

To'liq ma'nodagi fe'llar ham o'z navbatida ikkiga bo'linadi: o'timli fe'llar: masalan: قَطَفَ – termoq, va o'timsiz fe'llar: masalan: جَلَسَ – o'tirmoq kabi. O'timli fe'llar ham ikki xil bo'ladi. Aniq darajadagi, masalan: سَرَقَ – o'g'irladi va majhul darajadagi masalan: سُرِقَ – o'g'irlandi kabi.

II. Holati bo'yicha: holati bo'yicha fe'llar o'zida quyidagilarni mujassamlashtiradi:

- 1) Fe'lning siyg'alari bo'ladi: o'tgan zamon, kelasi zamon va buyruq mayli.
- 2) Ular uchta zamonda; o'tgan, hozirgi va kelasi zamonda tuslanadi.
- 3) Fe'lning vaznlari bo'ladi; uch o'zakli va to'rt o'zakli.
- 4) Fe'llarning to'g'ri yoki noto'g'riligi bo'yicha: sog'lom fe'llar va tarkibida illat harflar bo'lgan kasal fe'llar.
- 5) Fe'lning ishlatilishi bo'yicha: tuslanadigan va tuslanmaydigan fe'llar ya'ni shaklini o'zgartiradigan yoki shaklini o'zgartirmaydigan fe'llar.
- 6) Isboti bo'yicha: bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar.
- 7) Tasdiqlanishi bo'yicha: tasdiq yoki tasdiq bo'lmagan, notasdiq ma'nosidagi fe'llar.
- 8) E'roblanishi bo'yicha: oxirgi harakatlari o'zgaradigan (o'zgaruvchi) va o'zgarmaydigan mabniy fe'llar.
- 9) O'zgaruvchanligi bo'yicha: ya'ni fe'lning ichki tuzilishi (fleksiyasi) o'zgaradigan va o'zgarmaydigan fe'llar.

Arab tilidagi fe'llarning yuqorida zikr qilingan xususiyatlariga qo'shimcha qilib, ularni yanada umumlashtirilgan holda yana quyidagilarni aytishimiz mumkin: demak, arab tilida fe'llar mustaqil so'z turkumi bo'lib, ularning har birining mustaqil ma'nosi bo'ladi, ular uchta zamonning biriga dalolat qiladi, shaxslarda-birlik, ikkilik va ko'plik sonlarda tuslanadi, اَل – aniqlik artiklini qabul

qilmaydi, izofaga kira olmaydi, arab tilida fe'llarning boblari bo'lib, infinitiv shakldagi I bob fe'lining ma'nosi boshqa boblarda o'zgacha ma'no ahamiyat kasb etadi.

Arab tilidagi fe'llar o'zlarining shu va shu kabi boshqa xususiyatlari bilan boshqa so'z turkumlari ishtirokida o'zaro sintaktik munosabatga kirishadi va gaplarni vujudga kelishida eng asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Arab tilida fe'llar uch zamonda bo'ladi:

ماضي – o'tgan zamon

مُضَارِعٌ – hozirgi-kelasi zamon

أَمْرٌ – buyruq

Uch shaxsda bo'ladi:

1-shaxs-مُتَكَلِّمٌ-so'zlovchi

2-shaxs-مُخَاطَبٌ-tinglovchi

3-shaxs-غَائِبٌ- o'zga

Fe'llar ikki jinsda tuslanadi:

مُذَكَّرٌ- muzakkar jinsi

مُؤَنَّثٌ- muannas jinsi

Va quyidagi son kategoriyalari bo'yicha tuslanadi:

مُفْرَدٌ- Birlik

تَنْبِيْهٌ- ikkilik

جَمْعٌ- Ko'plik⁸

Ish-harakatning so'z aytilgan zamondan avval bajarilganini anglatgan kalimaga مَاضِيٌّ فِعْلٌ o'tgan zamon fe'li deb ataladi. O'tgan zamon fe'li ish-harakatning bajaruvchisiga qarab 14 suratda tuslanadi. Fe'li moziyni tuslovchi shaxs qo'shimchalari quyidagi tartibda bo'ladi:

	غَائِبٌ	مُخَاطَبٌ	مُتَكَلِّمٌ
--	---------	-----------	-------------

⁸ Абдуллоҳмон ибн Исмоил ибн Умар. Араб тили сарф муаллими. – Т., 2013. 4-5 бет.

	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	
مُفْرَدٌ	ـَ	ـَ	ـَ	ـَ	ـَ
تَثْنِيَّةٌ	ـَا	ـَا	ـَا		
جَمْعٌ	ـُوا	ـَا	ـُومٌ	ـُوتٌ	ـَا

ضَرَبَ – (urmoq) fe`lining tuslanishi

	غَابٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	ضَرَبْتُ
مُفْرَدٌ	ضَرَبَ	ضَرَبَتْ	ضَرَبْتَ	ضَرَبْتِ	
تَثْنِيَّةٌ	ضَرَبَا	ضَرَبْتَا	ضَرَبْتُمَا		ضَرَبْنَا
جَمْعٌ	ضَرَبُوا	ضَرَبْنَا	ضَرَبْتُمْ	ضَرَبْتُنَّ	

Ish-harakatning so`z aytilgan zamonda bajarilganini yoki keyin bajarilishini anglatgan kalimaga مُضَارِعٌ فِعْلٌ hozirgi-kelasi zamon fe`li deb ataladi. Hozirgi-kelasi zamon fe`li ish-harakatning bajaruvchisiga qarab 14 suratda tuslanadi. Fe`li muzoriyni tuslovchi shaxs qo`shimchalari quyidagi tartibda bo`ladi:

	غَابٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أ...ُ
مُفْرَدٌ	ي...ُ	ت...ُ	ت...ُ	ت...ِينَ	
تَثْنِيَّةٌ	ي...انِ	ت...انِ	ت...انِ		ن...ُ

جَمَعٌ	ي...وَنَ	ي...نَ	ت...وَنَ	ت...وَنَ	
--------	----------	--------	----------	----------	--

يَضْرِبُ – (urmoq) fe`lining tuslanishi

	غَايِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَضْرَبُ
	يَضْرِبُ	تَضْرِبُ	تَضْرِبُ	تَضْرِبِينَ	
تَثْنِيَّةٌ	يَضْرِبَانِ	تَضْرِبَانِ	تَضْرِبَانِ		نَضْرِبُ
جَمَعٌ	يَضْرِبُونَ	يَضْرِبْنَ	تَضْرِبُونَ	تَضْرِبُونَ	

Arab tili grammatikasidagi o`ziga xos jihatlardan biri bu **أَمْرٌ** buyruqni zamon kategoriyasiga kiritishi. Buyruq 6 ta suratda tuslanadi.

Arab tilida fe'llarning o`qimoq, bormoq kabi noaniq (infinitive) shakllari yo`q. Lug`atlarda, o`quv qo`llanmalarda noaniq shakli – infinitive o`rnida fe'lining eng oddiy shakli o`tgan zamon aniq nisbat III shaxs birlik muzakkar shakli ishlatiladi. Masalan:

كَتَبَ -aslida „u (muzakkar) yozdi” ni anglatadi.

Faqat lug`atlar va o`quv qo`llanmalaridagina „yozmoq“ ma`nosida ishlatilishi mumkin. Arab tilida fe`llar ikki turga bo`linadi:

1.Qisqa fe`llar- **فِعْلٌ قَصِيرٌ**

2.Uzun fe`llar- - **فِعْلٌ طَوِيلٌ**

Qisqa fe`llar bu o`tgan zamon uch o`zak undoshli fe`llarga aytiladi.

Masalan: **ضَرَبَ، كَتَبَ، لَيْسَ**

Uzun fe`llar o`tgan zamon siyg`asi to`rt, besh va oltita harfli fe`llarga aytiladi.⁹

Masalan: اِكْرَمَ، عَلَّمَ، تَعَلَّمَ، اجْتَمَعَ، اسْتَغْفَرَ

Fe`llar o`tgan va hozirgi-kelasi zamon siyg`alari bilan 22 ta bobda ifodalanadi. 22 bob to`rt qismga bo`linadi:

1. Sulosiy mujarrad- Qo`shimchasiz uch harfli fe`llardir.

Arab tilida fe`llarning o`zagi asosan uch undosh (فعل) dan iborat bo`ladi. Arab tadqiqotchilari uch o`zak undoshli fe`lning boshlang`ich shaklini مجرد فعل ثلاثى deb atashadi.

Qisqa fe`llar ham o`z o`rnida quyidagi boblarga guruhlangan:

فَعَلَ - يَفْعُلُ - فَعُلٌ - نَصَرَ - يَنْصُرُ - نَصْرٌ
فَعَلَ - يَفْعِلُ - فَعِلٌ - ضَرَبَ - يَضْرِبُ - ضَرْبٌ
فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعَلٌ - مَدَحَ - يَمْدَحُ - مَدْحٌ
فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعِلٌ - عَلِمَ - يَعْلَمُ - عِلْمٌ
فَعَلَ - يَفْعُلُ - فَعُلٌ - بَصَرَ - يَبْصُرُ - بَصْرٌ
فَعَلَ - يَفْعِلُ - فَعِلٌ - عَرَفَ - يَعْرِفُ - عِرْفَانٌ

2. Sulosiy mazid- Qo`shimchali uch harfli fe`llar.

Noo`zak harflarning qo`shilishi va fe`lning boshqa boblari va boshqa shakllari yasalishi natijasida ثلاثى مزيدٌ yasaladi. Masalan: يَكْتُبُ، يَلْبِسُ.

Uzun fe`llar quyidagi boblarga guruhlanadi:

اَفْعَلَ - يُفْعِلُ - اَفْعَالٌ - اَكْرَمَ - يُكْرِمُ - اِكْرَامٌ
فَعَلَ - يُفْعِلُ - تَفْعِيلٌ - عَلَّمَ - يُعَلِّمُ - تَعْلِيمٌ
تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعُّلٌ - تَعَلَّمَ - يَتَعَلَّمُ - تَعَلُّمٌ
فَاعَلَ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ - جَالَسَ - يُجَالِسُ - مُجَالَسَةٌ
تَفَاعَلَ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعُلٌ - تَبَاعَدَ - يَتَبَاعَدُ - تَبَاعُدٌ
اِفْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ - اِفْتِعَالٌ - اجْتَمَعَ - يَجْتَمِعُ - اجْتِمَاعٌ
اِنْفَعَلَ - يَنْفَعِلُ - اِنْفِعَالٌ - اِنْكَسَرَ - يَنْكَسِرُ - اِنْكَسَارٌ

⁹ Абдуллоҳмон ибн Исмоил ибн Умар. Араб тили сарф муаллими. – Т., 2013. 2-бет.

اِسْتَفْعَلَ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتَفْعَالٌ - اِسْتَغْفَرَ - يَسْتَغْفِرُ - اِسْتَغْفَارٌ
 اِفْعَلَّ - يَفْعَلُّ - اِفْعَالٌ - اِحْمَرَ - يَحْمَرُّ - اِحْمِرَارٌ
 اِفْعَوَلَ - يَفْعَوِلُ - اِفْعِيْعَالٌ - اِعْشَوْشَبَ - يَعْشَوْشِبُ - اِعْشِيْشَابٌ
 اِفْعَالَ - يَفْعَالُ - اِفْعِيْلَالٌ - اِحْمَارٌ - يَحْمَارُ - اِحْمِيْرَارٌ
 اِفْعَوَّلَ - يَفْعَوِّلُ - اِفْعَوَّالٌ - اِجْلَوَزَ - يَجْلُوْزُ - اِجْلَوَّازٌ

3. Rubo`iy mujarrad- Qo`shimchasiz to`rt harfli fe`llardir.

To`rt undoshdan iborat fe`l o`zaklari (فعل), to`rt o`zak undoshli fe`lning boshlang`ich shaklini esa - فعل رباعى مجرد (fi`lun ruba`iyyun mujarradun) deb atashgan.

Rubo`iy mujarrad:

فَعَلَ - يَفْعَلُ - فَعْلَةٌ - دَخَرَ - يُدَخِرُ - دَخْرَةٌ

4. Rubo`iy mazid- Qo`shimchali to`rt harfli fe`llardir.

Rubo`iy mazid:

تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلٌ - تَدَخَرَ - يَتَدَخَرُ - تَدَخْرٌ
 اِفْعَنَّالَ - يَفْعَنَّالُ - اِفْعَنَّالٌ - اِحْرَنْجَمَ - يَحْرَنْجِمُ - اِحْرَنْجَامٌ
 اِفْعَلَّلَ - يَفْعَلِّلُ - اِفْعَلَّلَالٌ - اِفْشَعَّرَ - يَفْشَعِّرُ - اِفْشِعْرَارٌ

Fe`lning vaznini o`zgartirib, ya`ni o`zak undoshlariga boshqa undosh, unlilar qo`shib, o`zlik, ortirma nisbatlar, o`timlili, o`timsizlik va boshqa ma`nolarni ifoda etadigan yangi vazn negizlar yasaladi. Fe`llar ilgari aytganimizdek, uch o`zak undoshli va to`rt o`zak undoshlilarga bo`linadi va ularning ko`pchiligini uch o`zak undoshli fe`llar tashkil etadi. Bu o`zak undoshlar atrofidagi unlilarni o`zgartirish, u yoki bu o`zak undoshni ikkilantirish, biror noo`zak undoshni kiritish yo`li bilan fe`llarning hosila shakllari yasaladi. Hosila shakldagi fe`llarning, tabiiyki mazmunida ham o`zgarish sodir bo`ladi. Hosila shakllarni boblar deb atash qabul qilingan. Uch o`zak undoshli fe`llarning 15 ta, to`rt o`zak undoshli fe`llarning 4 ta bobi mavjud. Uch o`zak undoshli fe`llar arab tilida fe`llarning asosiy qismini tashkil etadi. Uning hammasi bo`lib o`n besh bobi mavjud. Shundan o`n bobi

hozirgi arab adabiy tilida aktiv ishtirok etadi. Qolgan besh bobi esa qadimgi arab tilida keng ishlatilgan, lekin keyinchalik iste'moldan chiqib ketgan.

Uch o`zak undoshli fe`llar:

I-bob	فَعَلَ	IX-bob	إِفْعَلَّ
II-bob	فَعَّلَ	X-bob	إِسْتَفْعَلَ
III-bob	فَاعَلَ	XI-bob	إِفْعَالًا
IV-bob	أَفْعَلَ	XII-bob	إِفْعَوْعَلَ
V-bob	تَفَعَّلَ	XIII-bob	إِفْعَوَّلَ
VI-bob	تَفَاعَلَ	XIV-bob	إِفْعَنْلَلَ
VII-bob	إِنْفَعَلَ	XV-bob	إِفْعَنْلَى
VIII-bob	إِفْتَعَلَ		

To`rt o`zak undoshli fe`llar:

I-bob	فَعَّلَلَّ
II-bob	تَفَعَّلَلَّ
III-bob	إِفْعَنْلَلَّ
IV-bob	إِفْعَلَّلَّ ¹⁰

To`rt o`zak undoshli fe'llarning hosil bo'lish yo'llari quyidagicha:

1. Ikki undoshdan iborat taqlidiy so'zlarni ikki marta takrorlash yo'li bilan.

Masalan:

وسوس - vasvasa solmoq

زلزل - silkitmoq

قهقهه - qahqaha otmoq

2. Uch undosh o`zakli fe'llar ikkinchi bobidagi ikkilanganlardan birining boshqa undoshga o'zgarishi (dissimilyatsiya) yo'li bilan.

Masalan:

درج - jildirmoq

دحرج - qildiratmoq

¹⁰ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – М., 2001. С. 122.

زَلَّق - silliqilamoq

زحلَق - sirqalmoq

3. Horijiy tillardan kirgan to'rt o'zak undoshli otlardan hosil bo'ladi.

Masalan:

فلسفة - falsafa فلسف - faylasuflik qilmoq

4. Ayrim ibora yoki birikmalarni tashkil etgan asosiy harflardan qisqartma shaklida hosil qilingan to'rt o'zak undoshdan hosil bo'ladi.

Masalan:

بِسمَل - «Bismilloxir rahmonir rahiym» demoq.

To'rt o'zakli fe'llar orasida ikkilangan fe'llar umuman uchramaydi. Hamzali fe'llar, shuningdek, tarkibida illatli harf mavjud bo'lgan fe'llar esa to'g'ri fe'llar qatori uchrab turadi. Lekin bu fe'llarda illatli harflarga illatli harf sifatida

Masalan:

أمرَك - Amerikalashtirmoq

هرول - yugurmoq

سيطر - hukmron bo'lmoq

شيطان - yomonlik qilmoq

دهون - yo'rqalamoq

1.2. I bob fe'li va uning arab tili grammatikasidagi ahamiyati

Yuqorida aytib o'tganimizdek arab tilida fe'llar o'zlarining guruhlanishi va har bir guruhlanish natijasida fe'llarning ma'no xususiyati o'zgarib borishi bilan xarakterlidir. Guruhlar tartibga solingan holda bob deb nomlanadi. Zamonaviy arab adabiyotida fe'llarning 10 bobi amalda tilda muomila nutqida ishlatilmoqda. 5 bob eskirgan fe'l boblari sifatida hozirgi kunda foydalanilmayapti. Arab adabiy tilidagi dastlabki bob 1 bob fe'li bo'lib, bu bob qolgan boblar uchun asos bo'lib xizmat

qiladi, ya`ni fe`llarning dastlabki shakli hisoblanadi. Arab tilida fe`llarning tarkibida illatli harflar bo`lishi yoki bo`lmasligi bilan ular ikki guruhga bo`linadi:

1. To`g`ri fe`llar (الفعل الصحيح)
2. Noto`g`ri fe`llar (الفعل المعتل)

To`g`ri fe`llar bu asl harflarida ya`ni o`zak harflarida illatli harf bo`lmagan fe`llarga aytiladi. To`g`ri fe`llar uch guruhga bo`linadi:

1. Solim fe`l (الفعل السالم)
2. Mahmuz fe`l (الفعل المهموز)
3. Muzo`af fe`l (الفعل المضعفة)¹¹

الفعل السالم

Fe`l o`zagining ف si, ع ni va جi o`rnida harfi illat (kasal harflar) va bir turdagi ikki harf yonma-yon bo`lmagan bo`lsa bu turdagi fe`llarga “solim fe`llar” deyiladi. Solim fe`llar o`tgan va hozirgi-kelasi zamonda tuslanadi, shuningdek ularning inkor va majhul nisbat shakllari mavjud.

كَتَبَ - yozdi - فَعَلَ - vaznida

يَضْرِبُ - uryapti - يَفْعَلُ - vaznida

(كَتَبَ) fe'lining o`tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	كَتَبْتُ
	كَتَبَ	كَتَبَتْ	كَتَبْتَ	كَتَبْتِ	
تَنْبِيْهٌ	كَتَبَا	كَتَبْتَا	كَتَبْتُمَا		كَتَبْنَا

¹¹ Иброҳимов Н.И., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1997. 82-бет.

جَمَعٌ	كَتَبُوا	كَتَبْنَ	كَتَبْتُمْ	كَتَبْتُنَّ	
--------	----------	----------	------------	-------------	--

(كَتَبَ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَكْتُبُ
	يَكْتُبُ	تَكْتُبُ	تَكْتُبُ	تَكْتُبِينَ	
تَنْبِيْهٌ	يَكْتُبَانِ	تَكْتُبَانِ	تَكْتُبَانِ		نَكْتُبُ
جَمَعٌ	يَكْتُبُونَ	يَكْتُبْنَ	تَكْتُبُونَ	تَكْتُبْنَ	

Yuqorida bir fe'ning o'tgan va hozirgi-kelasi zamonda shaxslarda tuslanishini ko'rib chiqdik. Ularning ma'nosi yozmoq fe'lining shaxslarda tuslanishi kabi tarjima qilinadi. Ma'no xususiyatlariga keying bobda alohida to'xtalib o'tamiz.

الفعل المهموز

O'zak tarkibida hamza tovushi ishtirok etgan fe'l المهموز (alfilu mahmuz) hamzali fe'l deyiladi. Hamza fe'ning qaysi o'zak undoshi o'rnida kelishiga qarab, bu fe'llar uch turga bo'linadi:

I. Birinchi o'zak undoshi ya'ni ف si o'rnida hamza kelgan fe'llar مهموز الفاء (mahmuzul fa) deb nomlanadi. Masalan:

أَسْفُ olmoq

أَمَلُ so'ramoq

أسر o'qimoq¹²

Bularning o'tgan zamonda tuslanishi solim fe'lardan farq qilmaydi.

Masalan:

(أَمَرَ) fe'lining o'tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَمَرَ
	أَمَرَ	أَمَرَتْ	أَمَرَ	أَمَرَتْ	
تَشْبِيهٌ	أَمَرَا	أَمَرَتَا	أَمَرْتُمَا		أَمَرْنَا
جَمْعٌ	أَمَرُوا	أَمَرْنَ	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُنَّ	

Birinchi o'zak undoshi hamzali bo'lgan fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi solim fe'llardan farq qilmaydi. Faqat fe'lning boshida qisqa unliidan iborat bo'lgan bir yopiq bo'g'in tarkibida ikkita hamza tovushining mavjud bo'lishi mumkin emas. Agar shunday holat mavjud bo'lsa, ikkinchi hamza tushib qoladi va uning hisobiga qisqa unli cho'ziqqa aylanadi.¹³

(يَأْمُرُ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَمَرَ

¹² Лебедев В.Г. Чурева Л.С. Практический курс арабского литературного языка. 1- част. М., 2005. С. 104.

¹³ Иброхимов Н.И., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1997. 92-бет.

	يَأْمُرُ	تَأْمُرُ	تَأْمُرُ	تَأْمُرِينَ	
تَنْبِيْهٌ	يَأْمُرَانِ	تَأْمُرَانِ	تَأْمُرَانِ		نَأْمُرُ
جَمْعٌ	يَأْمُرُونَ	يَأْمُرْنَ	تَأْمُرُونَ	تَأْمُرْنَ	

II. Ikkinchisi o'zak undoshi ya'ni ع o`rnida hamza kelgan fe'llar مهموز العین (mahmuzul ayn) deb nomlanadi.

Masalan:

فَاد - qamrab olmoq

سَأَلَ - so'ramoq

ثَارَ - qasos olmoq

Bularning tuslanishi han solim fe'llardan farq qilmaydi. Masalan:

(سَأَلَ) fe'lining o'tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	سَأَلْتُ
	سَأَلَ	سَأَلَتْ	سَأَلْتِ	سَأَلْتِ	
تَنْبِيْهٌ	سَأَلَا	سَأَلْتَا	سَأَلْتُمَا		سَأَلْنَا
جَمْعٌ	سَأَلُوا	سَأَلْنَ	سَأَلْتُمْ	سَأَلْتُنَّ	

(سَأَلَ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَسْأَلُ
	يَسْأَلُ	تَسْأَلُ	تَسْأَلُ	تَسْأَلِينَ	
تَثْنِيَةٌ	يَسْأَلَانِ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلَانِ		نَسْأَلُ
جَمْعٌ	يَسْأَلُونَ	يَسْأَلْنَ	تَسْأَلُونَ	تَسْأَلْنَ	

III. Uchunchi o`zak undoshi hamzadan iborat fe`llar مهموز اللّم (mahmuzul lom) deb nomlanadi.

قَرَأَ – o`qimoq

جَرَوُ – jur`tli bo`lmoq

خَبَأَ – yashirinmoq

Bunday fe`llar turida halqumdan portlab chiquvchi tovush o`zakning oxirgi undoshi bo`ladi. Yuqorida ko`rilgan hamzaga taglik bo`luvchi harflardagidan ko`ra bu yerda taglik harflar ko`proq o`zgarishlarga uchraydi. Bunda fe`llarda hamza so`zning oxirida turishi yoki o`zidan keyin affikslarni olib kelishi mumkin. Bundan tashqari hamzadan oldin I bobda har xil harakatga ega ikkinchi o`zak fe`li bor. Bularni barchasi orforgrafiya yaqqol ko`zga tashlanadi. Masalan: يَهْنِيُّ، يقرأ، يبطؤ

Bu fe`llar shaxs sonda tuslanganida hamza tovushi imlo qoidalari asosida ayrim o`zgarishlar sodir bo`ladi. Masalan:

(قَرَأَ) fe`lining o`tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	قَرَأَتْ
	قَرَأَ	قَرَأَتْ	قَرَأَ	قَرَأَتْ	
تَشْبِيهٌ	قَرَأَ	قَرَأَاتَا	قَرَأَتُمَا		قَرَأْنَا
جَمْعٌ	قَرَأُوا	قَرَأَانَ	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُنَّ	

(قَرَأَ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَقْرَأَ
	يَقْرَأُ	تَقْرَأُ	تَقْرَأُ	تَقْرَأِينَ	
تَشْبِيهٌ	يَقْرَأَنِ	تَقْرَأَنِ	تَقْرَأَنِ		تَقْرَأُ
جَمْعٌ	يَقْرَأُونَ	يَقْرَأَانَ	تَقْرَأُونَ	تَقْرَأَانَ	

Bunday fe'llardan boshqa boblarni yasaganda I bobga nisbatan kamroq orfografik ta'sirlarga uchraydi. Majhul nisbatda hamza ikkinchi undoshning harakatiga mos taglikka ega bo'ladi. قَرِئٌ Hozirgi-kelasi zamonda esa ikkinchi o'zak harfning harakati bo'lmish 'fatha' ga mos taglik harf oladi. يُقْرَأُ. 5 va 6-

boblardan tashqari barcha boblarning hozirgi-kelasi zamoni ikkinchi o'zak harfning harakati bo'lmish 'kasra'ga mos taglik oladi, 5 va 6-boblar esa 'fatha'ga mos ravishda bo'ladi¹⁴. نَهَيْتُ، نَهَيْتُ

الأفعال المضعفة

Fe'l o'zagining ikkinchi ع ni va uchinchi ل i bir xil bo'lgan harflar mavjud bo'lsa, bunday fe'llarga الأفعال المضعفة (alfilu almudo`fu) ikkilangan fe'llar deyiladi. Ularni har ikki zamonda tushlashda yoki ismiy shakllarini hosil qilishda bu undoshlar gohida bir biriga qo'shilib ikkilanib keladi.¹⁵

qochuvchi - قَارَّ - qochmoq - قَرَّ
sanovchi - عَادَّ - sanamoq - عَدَّ
o'zaymoq - قَلَّ - قَلَّ
tegib ketmoq - مَسَّ - مَسَّ

Gohida bir – biridan ajralib keladi:

tegilgan – مَسَّ - مَسَّ
sanalgan - مَعَدَّدٌ - مَعَدَّدٌ

Ikkilanish har doim ham ro'y bermaydi ba'zi hollarda mustasno bo'lishi ham mumkin, hozir ikkilanish holatlari ro'y berishini ko'rib chiqamiz.¹⁶

I. Agar ikki bir xil undoshning birinchisining harakati qisqa unli bo'lsa (bu holat o'tgan zamonda va boshqa shakllarda uchraydi)

عَادَّ -- عَادَّ قَرَّ -- قَرَّ

II. Ikki bir xil undoshning birinchisining harakati sukunli bo'lsa: (hozirgi – kelasi zamon shaklida qisqa unlili ikki bir xil undosh sukunlangan boshqa bir undoshdan keyin turganda, ikkita bir undosh birlashib, ularning harakati sukun bilan o'rin almashadi ba natijada birinchi undoshning harakati sukunli bo'ladi).

¹⁴ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001. С. 207.

¹⁵ Иброхимов Н.И., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1997. 101-бет.

تَفَرُّرٌ – تَفَرُّرٌ – تَفَرُّرٌ – يَمَسُّسُ – يَمَسُّسُ -- يَمَسُّسُ

Ikkilanish holatlari quyidagi holatlarda ro'y bermaydi:

I. Agar ikki bir xil undoshning ikkinchisining harakati sukun bo'lsa:

تندودن , يمسسن , يفررن

II. Agar ikki bir xil undoshning birinchisining harakati cho'ziq unli bo'lsa:

معدود , محبوب , ممدود

III. II va V hosila bob shakllarida ikki bir xil undoshning birinchisi ikkilanganda tabiiyki, ikkinchisi ikkilanmaydi:

yotmoq, cho'zilmoq - يمدد V, kamaytirmoq - قلل II

Ikkilangan fe'llarni I – bobning o'tgan zamonida tuslashda uning ikkinchi undoshining harakatini aniqlash uchun lug'at kitoblariga murojaat qilamiz. Masalan: قد(a/y)- yirtmoq, o'ymoq fe'lida qavs ichida kelgan birinchi unli (a) ikkilangan fe'lning 2- undoshining o'tgan zamondagi harakati va ikkinchi kelgan unli (y) esa bu fe'lning hozirgi – kelasi zamonidagi 2- undoshning harakatidir.¹⁷

قددت, قددت, قددت, أقد, تقد, تقدین

Ikkilangan fe'lga yana bir misol tariqasida quyidagi fe'lni o'tgan zamonda tuslab ko'ramiz.¹⁸

(قَلَّ) fe'lining o'tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	قَلَّتْ
	قَلَّ	قَلَّتْ	قَلَّتْ	قَلَّتْ	

¹⁷ Лебедев В.Г. Чурева Л.С. Практический курс арабского литературного языка. 1- част. М., 2005. С. 121.

ثَنِيَّةٌ	قَلًّا	قَلَّتَا	قَلَلْتُمَا		قَلَلْنَا
جَمْعٌ	قَلُّوا	قَلَلْنَ	قَلَلْتُمْ	قَلَلْتُنَّ	

Bu turdagi fe'llarning ba'zilarining o'rta unli qisqa harfi boshqa turda ham bo'ladi bu biroz vaznning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

(مَسَّ) fe'lining o'tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَسِيئَةٌ
	مَسَّ	مَسَّتْ	مَسِيئَتَ	مَسِيئَتِ	
ثَنِيَّةٌ	مَسَا	مَسَّتَا	مَسِيئَتُمَا		مَسِيئَنَا
جَمْعٌ	مَسُّوا	مَسِيئَنَ	مَسِيئَتُمْ	مَسِيئَتُنَّ	

Yuqoridagi misollardan ko'rinib turibdiki, ayrim shaxs- sonda bir xil o'zak undoshlar uyushgan. Bunday uyushishagar ular orasidagi unli qisqa bo'lsa va u unli ochiq bo'g'inni tashkil etsa sodir bo'ladi. Masalan:

قلا - قلا - قلت - قلت va h.k

Agar bir xil ikki undoshning ikkinchisi sukunli bo'lsa va u bo'g'inni yopayotgan bo'lsa, uyushish sodir bo'lmaydi. Masalan:

قللن - قللن

(مَدَّ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤنَّثٌ	أَمْدٌ
	يَمْدٌ	تَمْدٌ	تَمْدٌ	تَمْدِيْنٌ	
تَشْبِيْهٌ	يَمْدَانٌ	تَمْدَانٌ	تَمْدَانٌ		نَمْدٌ
جَمْعٌ	يَمْدُوْنَ	يَمْدُدْنَ	تَمْدُوْنَ	تَمْدُدْنَ	

Yuqorida biz arab tilidagi to`g`ri fe`llarning turlari va ularning o`tgan va hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi, o`ziga xos xususiyatlari haqida qisqacha to`xtalib o`tdik. Arab tili grammatikasida yana shunday fe`llar bor ki ular tilning o`ziga xos xususiyatiga yanada o`ziga xoslik qo`shib turadi. Bu turdagi fe`llar noto`g`ri fe`llardir. Noto`g`ri fe`llar bu tarkibida illatli harflar و ي yoki ular o`rnida keluvchi l mavjud bo`lgan fe`llarga aytiladi. Bu turdagi fe`llar و va ي undoshining tushib qolishi yoki boshqa tovushga o`zgarishi bilan bog`liq bo`lgan ayrim xususiyatlarga ega. Illatli harflar fe`lning qaysi o`zak undosh o`rnida kelishiga qarab noto`g`ri fe`llar besh qismga bo`linadi.

1. Solimsifat fe`l (الفِعْلُ الْمِثَالُ)
2. Ajvaf fe`l (الفِعْلُ الْأَجْوَفُ)
3. Noqis fe`l (الفِعْلُ النَّاقِصُ)
4. Lafif fe`l (لَفِيفٌ مَّفْرُوقٌ)
5. Multaviy fe`l (لَفِيفٌ مَّفْرُوعٌ)¹⁹

الفِعْلُ الْمِثَالُ

¹⁹ Иброхимов Н.И., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1997. 120-бет.

Fe'ning birinchi o`zak undoshi illatli harfdan iborat bo`lsa bunday fe`llar **الفِعْلُ المِثَالُ** misal fe`llar deb nomlanadi.

Masalan:

وَصَلَ – yetib kelmoq

يَتِمَّ – yetim bo`lmoq

Bu turdagi fe`llarning shaxslarda tuslanishi solim fe`llar bilan bir xil.

(وَصَلَ) fe'lining o`tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذْكُرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذْكُرٌ	مُؤَنَّثٌ	وَصَلْتُ
	وَصَلَ	وَصَلْتَ	وَصَلْتَ	وَصَلْتِ	
تَنْبِيْهٌ	وَصَلَا	وَصَلْتَا	وَصَلْتُمَا		وَصَلْنَا
جَمْعٌ	وَصَلُّوا	وَصَلْنِ	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتُنَّ	

Solimsifat fe`llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishida bir qancha o`ziga xoslik mavjud bu o`ziga xoslik asosan qisqa unilarning tushib qolishi va o`zgarishi bilan harakterlidir.

Agar fe'ning birinchi o`zak undoshi و vov harfidan iborat bo`lsa va ikkinchi o`zak undoshning harakati fatha bo`lsa, bunday fe`llar solim fe`llar kabi tuslanadi.

(وَصَلَ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَوْصَلَ
	يُوصَلُ	تَوْصَلُ	تَوْصَلُ	تَوْصَلِينَ	
تَثْنِيَّةٌ	يُوصَلَانِ	تَوْصَلَانِ	تَوْصَلَانِ		تَوْصَلَ
جَمْعٌ	تَوْصَلُونَ	يُوصَلْنَ	تَوْصَلُونَ	تَوْصَلْنَ	

Birinchi o`zak undoshi و vov harfidan iborat bo`lgan yana ayrim fe`llarning hozirgi-kelasi zamonida bu undosh tushib qoladi.

وَضَعَ – qo`ymoq

وَقَعَ – yiqilmoq, joylashmoq

وَهَبَ – bermoq kabi fe`llarda yuqorida sanab o`tilgan holat yuz beradi.

(وَهَبَ) fe'lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَهَبُ
	يَهَبُ	تَهَبُ	تَهَبُ	تَهَيِّبِينَ	
تَثْنِيَّةٌ	يَهَبَانِ	تَهَبَانِ	تَهَبَانِ		تَهَبُ
جَمْعٌ	يَهَبُونَ	يَهَبْنَ	تَهَبُونَ	تَهَبْنَ	

Agar fe`lning birinchi o`zak undoshi و vov harfidan iborat bo`lsa va ikkinchi o`zak undoshining harakati kasra bo`lsa, barcha shaxs-sonlarda birinchi o`zak undosh tushib qoladi.

وَجَدَ - topmoq

وَلَدَ - tug`moq

وَعَدَ - va`da bermoq

وَتَبَّ - sakramoq kabi fe`llarda shu tarzda tuslanuvchi fe`llar tarkibiga kiradi.

(وَتَبَّ) fe`lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَنْتَ
	يَتَّبُ	تَتَّبُ	تَتَّبُ	تَتَّبِينَ	
تَثْنِيَةٌ	يَتَّبَانِ	تَتَّبَانِ	تَتَّبَانِ		نَتَّبُ
جَمْعٌ	يَتَّبُونَ	يَتَّبِنَ	تَتَّبُونَ	تَتَّبِنَ	

Birinchi o`zak undoshi و vov harfidan iborat bo`lsa va ikkinchi o`zak undoshining harakati damma bo`lsa birinchi o`zak undosh hech qachon tushib qolmaydi.

Shuningdek birinchi o`zak undoshi yoy harfidan iborat bo`lgan fe`llarning tuslanishi solim fe`llardan farq qilmaydi.

الْفِعْلُ الْأَجْوَفُ

Fe`lining ikkinchi o`zak undoshi illatli harfdan iborat bo`lsa bunday fe`llar **اَجْوَفُ الْفِعْلُ** ajvaf fe`llar deb nomlanadi. Ajvaf fe`llar shaxs-sonda tuslanganida katta o`zgarishlar sodir bo`ladi.

Agar ikkinchi o`zak undosh bo`lgan **و** va **ي** harfi “-ava-”, “-avi-”, “-avu-”, “-aya-”, “-ayu-”, “-ayi-” tovushi birikmalari tarkibida kelasa va uchunchi o`zak undosh bilan bo`g`in yopilmasa? Yuqoridagi tovush birikmalari “a” ga aylanadi va **ا** (alif) bilan yoziladi.

Masalan:

قَوْلٍ → قَالًا - aytmoq

سَيْرٍ → سَيًّا bormoq, kezmoq

خَوْفٍ → خَافًا - qo`rqmoq

Agar uchunchi o`zak undosh bilan bo`g`in yopilsa, ya`ni u sukun bilan tugasa, ikkinchi o`zak undosh va undan oldingi qisqa a unlisi tushib qoladi.

قُلْتُ --- قَوْلْتُ

خِفْتُ --- خَوْفْتُ

سِرْتُ --- سَيْرْتُ

قَالَ – fe`lining o`tgan zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَرٌ	مُؤَنَّثٌ	قُلْتُ
	قَالَ	قَالَتْ	قُلْتَ	قُلْتِ	
تَثْنِيَّةٌ	قَالَا	قَالَتَا	قُلْتُمَا		قُلْنَا
جَمْعٌ	قَالُوا	قُلْنَ	قُلْتُمْ	قُلْتُنَّ	

Ajvaf fe`llarning hozirgi-kelasi zamonida ikkinchi o`zak undosh ustidagi harakat birinchi o`zak undosh ustiga o`tadi va bunda ikki xil hodisa bo`lishi mumkin:

I. Uchinchi o`zak undosh sukunli bo`lmasa, ikkinchi o`zak undosh tushib qoladi va undan oldingi unli cho`ziladi.

Masalan:

يَقُولُ -- يَقُولُ - o`zagidan - ق و ل

يَخَافُ -- يَخُوفُ - o`zagidan - خ و ف

II. Uchinchi o`zak undosh sukunli bo`lsa, ikkinchi o`zak undosh butunlay tushib qolib, uning harakati qoladi:

يَقُلْنَ -- يَقُولْنَ

قَالَ – fe`lining hozirgi-kelasi zamonida tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَقُولُ
	يَقُولُ	تَقُولُ	تَقُولُ	تَقُولِينَ	
تَنْبِيْهٌ	يَقُولَانِ	تَقُولَانِ	تَقُولَانِ		نَقُولُ
جَمْعٌ	يَقُولُونَ	يَقُلْنَ	تَقُولُونَ	تَقُلْنَ	

الفِعْلُ النَّاقِصُ

Uchinchi o`zak undoshi illatli harfdan iborat bo`lgan noto`g`ri fe`llar الفِعْلُ النَّاقِصُ noqis fe`llar deb nomlanadi.

بَكَّى – yig`lamoq

دَنَا - yaqinlashmoq

لَقِيَ - uchratmoq

Noqis fe`llarning o`tgan zamonda quyidagi ko`rinishlari mavjud:

I. فَعَلَ – vaznidagi noqis fe`lning o`tgan zamonda tuslanishi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	بَكَيْتُ
	بَكَّى	بَكَتْ	بَكَيْتَ	بَكَيْتِ	
تَنْبِيْهٌ	بَكَا	بَكَتَا	بَكَيْتَمَا		بَكَيْتَا
جَمْعٌ	بَكُوا	بَكَيْنَ	بَكَتْ	بَكَيْتَنَّ	

III shaxs birlik muzakkar shaklida uchinchi o`zak undosh yoy bo`lsa, alif maqsura bilan, vov bo`lsa, alif bilan yoziladi.²⁰

Birikma olmoshi qo`shilganida, fe`l oxiridagi alif maqsura alif harfiga o`zgaradi.

II. فَعِلَ vaznidagi noqis fe`llar quyidagicha tuslanadi:

(لَقِيَ) fe`lining o`tgan zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ	مُخَاطَبٌ	مُتَكَلِّمٌ
--	---------	-----------	-------------

²⁰ Абдурроҳмон ибн Исмоил ибн Умар. Араб тили сарф муаллими. – Т., 2013. 39-бет.

	مُدَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُدَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	لَقِيْتُ
مُفْرَدٌ	لَقِيَ	لَقِيَتْ	لَقِيَتْ	لَقِيَتْ	
تَثْنِيَّةٌ	لَقِيَا	لَقِيَتَا	لَقِيْتُمَا		لَقِينَا
جَمْعٌ	لَقُوا	لَقِينَ	لَقِيْتُمْ	لَقِيْنُنَّ	

Noqis fe`llar ichida فَعَلَ vazniga tushadigani deyarli yo`q.

Noqis fe`llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishida biroz fonetik o`zgarishlar yuz beradi. Hozirgi-kelasi zamonda ikkinchi o`zak undoshining harakati kasra yoki damma bo`lsa, fe`l oxiridagi “-iyu-” tovush birikmasi “-i-”ga, “-uvu-” tovush birikmasi “-u-” tovushiga o`zgaradi va natijada shxs-sonda quyidagicha tuslanadi:

بَكِيَ fe`lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
	مُدَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُدَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَبْكِي
مُفْرَدٌ	يَبْكِي	تَبْكِي	تَبْكِي	تَبْكِينَ	
تَثْنِيَّةٌ	يَبْكِيَانِ	تَبْكِيَانِ	تَبْكِيَانِ		نَبْكِي
جَمْعٌ	يَبْكُونِ	يَبْكِينَ	تَبْكُونِ	تَبْكِينَ	

Ikkinchi o`zak undosh harakati fatha bo`lsa, u quyidagicha tuslanadi:

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَلْقَى
	يَلْقَى	تَلْقَى	تَلْقَى	تَلْقَيْنِ	
تَشْبِيهٌ	يَلْقِيَانِ	تَلْقِيَانِ	تَلْقِيَانِ		نَلْقَى
جَمْعٌ	يَلْقَوْنَ	يَلْقَيْنِ	تَلْقَوْنَ	تَلْقَيْنِ	

O`zakdagi undoshlarning ikkitasi illatli harfdan iborat bo`lgan fe`llar ikki yoqlama noto`g`ri fe`llar deyiladi.

Illatli harflarning qaysi o`rinda turganligiga qarab, bu fe`llar o`ziga xos yo`l bilan tuslanadi. Bularni ikki turga bo`lish mumkin.

لَفِيفٌ مَّفْرُوقٌ

Birinchi va uchinchi o`zak undoshlari harfi illatlardan iborat bo`lgan fe`llar lafif fe`llar deb nomlanadi. Masalan:

أَتَى (i) kelmoq fe`li أخذ va رمى kabi fe`llar lafif fe`llarga misol bo`ladi.

أَتَى fe`lining o`tgan zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَتَى

	أَتَيْتِ	أَتَيْتَ	أَتَيْتَ	أَتَيْتِ	
تَنْبِيْهٌ	أَتَيْتِ	أَتَيْتِ	أَتَيْتِمَا		أَتَيْتِنَا
جَمْعٌ	أَتَيْتِنَا	أَتَيْتِنَا	أَتَيْتِمُ	أَتَيْتِنَّ	

أتى fe`lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مُذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَتَيْتِ
	يَأْتِي	تَأْتِي	تَأْتِي	تَأْتِيْنَ	
تَنْبِيْهٌ	يَأْتِيَانِ	تَأْتِيَانِ	تَأْتِيَانِ		تَأْتِي
جَمْعٌ	يَأْتُوْنَ	يَأْتِيْنَ	تَأْتُوْنَ	تَأْتِيْنَ	

لَفِيْفٌ مَّفْرُوْدٌ

Ozakdagi ikkinchi va uchunchi undoshlar harfi illatdan iborat bo`lgan fe`llar multaviy fe`llar deb nomlanadi.

Masalan:

سَاءَ (س و ء)

جَاءَ (ج ي ء)

رَأَى (ر أ ي)

ساء fe`lining o`tgan zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	سُؤْتٌ
	سَاءٌ	سَاءَتْ	سُؤْتٌ	سُؤْتِ	
تَنْبِيْهٌ	سَاءٌ	سَاءَتَا	سُؤْتُمَا		سُؤْنَا
جَمْعٌ	سَاءُوا	سُؤْنَا	سُؤْتُمْ	سُؤْنِنَ	

سَاءٌ fe`lining hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

	غَائِبٌ		مُخَاطَبٌ		مُتَكَلِّمٌ
مُفْرَدٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	مَذَكَّرٌ	مُؤَنَّثٌ	أَسُوءٌ
	يَسُوءٌ	تَسُوءٌ	تَسُوءٌ	تَسُوءِيْنَ	
تَنْبِيْهٌ	يَسُوءَانِ	تَسُوءَانِ	تَسُوءَانِ		نَسُوءٌ

جَمَع	يَسُووُونَ	يَسُونُ	تَسُووُونَ	تَسُونُ	
-------	------------	---------	------------	---------	--

Bundan tashqari arab tilida har uch o`zak undoshi ham harfi illatdan iborat bo`lgan ikkita fe`l mavjud:

أَوَى – panoh izlamoq

وَأَى – va`da bermoq

2-BOB. I BOB FE`LLARINING LUG`AVIY-MA`NOVIY XUSUSIYATLARI

2.1. I bob fe`llarining o`ziga hos va lug`aviy ma`no xususiyatlari

Arab tilida fe`l so`z turkumi, uning sinflanishi va tarkibiy tuzilmasi to`g`risida yuqorida batafsil ma`lumot berildi. Arab tilida fe`l so`z turkumidagi barcha zamon ko`rsatgichlari, fe`lning boblari, nisbat, mayllar va o`timlilik, o`timsizlik va boshqa fe`lning xususiyatlari uchun I bob fe`li asos bo`lib xizmat qiladi. I bobdagi ko`pchilik fe`llarning o`tgan zamoni فَعَلَّ vazni asosida bo`ladi. Bundan tashqari فَعِلَّ va فَعُلَّ vaznlariga tushuvchi fe`llar ham mavjud.²¹

Yuqorida sanab o`tilgan uch o`zakli fe`lning har biri o`ziga hos xususiyatga ega: I فَعَلَّ. Uch o`zakli fe`llarning ikkinchi undoshi har uchala qisqa unlini ham olishi mumkin: فَعَلَّ , فَعِلَّ , فَعُلَّ

فَعَلَّ

بَجَلَّ، بَرَّدَ، ثَقَّفَ، عَنَّفَ، غَرَّرَ، كَدَّرَ، كَثَّرَ، كَبَّرَ.

فَعِلَّ

رَهَّقَ، سَعِدَ، سَلِمَ، شَرِبَ، غَرِدَ، غَرِمَ، قِيلَ.

فَعُلَّ

رَمَسَ، شَرَحَ، صَرَفَ، غَزَلَ، قَدَحَ، قَصَمَ، قَصَفَ.

فَعَلَّ qolipidagi fe`llarning turlari ham o`timli ham o`timsiz bo`lishi mumkin:

- a) o`timli fe`l shakli- صَرَبَ urmoq, ذَكَرَ eslamog, رَسَنَ bog`lamog, عَطَنَ ivitmoq,
- b) o`timsiz fe`lning shakli- جَلَسَ o`tirmog, غَمَطَ e`tiborsizlik qilmoq, فَتَرَ bahillik qilmoq, لَمَسَ tegmoq.

فَعِلَّ qolipidagi fe`llar ko`p hollarda o`timsiz holatda bo`ladi.

Masalan:

فَرِحَ hursand bo`lmoq, نَقَتَ nafratlanmoq, لَمَحَ nazar tashlamoq, قَمَصَ hursand sakramog.

Ayrim hollarda esa o`timli ammo juda oz hollarda.

²¹ Абдурроҳмон ибн Исмоил ибн Умар. Араб тили сарф муаллими. – Т., 2013. 22-бет.

Masalan: حَسِبَ sanamoq.

فَعَلَ qolipidagi fe'llarning barchasi o'timsiz bo'ladi va ular doimo predmet yoki shaxsga tegishli biror belgini ifodalashda ishlatiladi.

Masalan:

Katta bo'lmoq-كَبَّرَ

Kichik bo'lmoq-صَغَّرَ

Sahiy bo'lmoq-كَرَّمَ

Fe'l arab tilidagi eng katta mavzulardan bo'lib, nahvchi olimlar o'z asarlarida u haqda o'z uslublarida ma'lumot berganlar. Jumladan, Mustafó G'alayiniyning *جامع الدروس العربية* kitobida fe'llar quyidagicha berilgan.

الفعل

الفعل ما دلّ على معنى في نفسه مُقْتَرِنٌ بِزَمَانٍ كَجَاءَ وَيَجِيءُ وَجِيءَ.
وعلامته أن يقبلَ "قَدْ" أو "السين" أو "سوف"، أو "تاء التانيث الساكنة"، أو "ضمير
الفاعل"، أو "نون التوكيد" مثلُ قد قامَ. قد يقومُ. ستذهبُ. سوف نذهبُ. قامتُ.
قمتُ. قمتِ. ليكتبنَ. ليكتبنِ. اكتبنَ. اكتبنِ

Fe'l - zamoni mujassam etgan ma'noni bildiruvchi narsadir. misol: جاءَ وَيَجِيءُ

وجيء

Uning belgisi ,تاء, ega bildiruvchi olmosh va ta'kid nunini qabul qilishidir. Misol:

قد قامَ. قد يقومُ. ستذهبُ. سوف نذهبُ. قامتُ. قمتُ. قمتِ. ليكتبنَ. ليكتبنِ.
اكتبنَ. اكتبنِ

Hozirgi zamon va zoida harflar qo'shilgan to'g'ri va noto'g'ri fe'llarni o'tgan zamonda, zoida harflardan xoli qilgan holda tanib olinadi.

Arab tilida fe'llar o'zining ko'p ma'nolilik jihati bilan ancha boy. Ya'ni fe'l bir ma'noni anglatishi bilan chegaralanmaydi. Ular birdan ortiq ma'noni anglatib qolmay, undan tashqari predloglar va boshqa so'zlar bilan birikib kelib boshqa ma'nolarni ham ifodalaydi.

خَرَجَ – birinchi ma`nosi chiqmoq. مِنْ predlogi bilan kelib qayerdandir chiqmoq degan ma`noni anglatadi.

خَرَجَ fe`lining ikkinchi ma`nosi عَنْ predlogi bilan kelib nimadandir og`moq, chetga chiqmoq, nimaningdir tashqarisida bo`lmoq degan ma`nolarni anglatadi.

خَرَجَ إِلَى الْوُجُودِ paydo bo`lmoq, tug`ilmoq, dunyoga kelmoq, ro`y bermoq degan ma`noni berayapti bu so`z birikmasida.

خَرَجَ عَنِ الْخَطِّ – izdan chiqib ketmoq.

خَرَجَ عَنْ صَمْتِهِ – jimlikni buzmoq.

خَرَجَ عَنْ عَادَتِهِ – tarki odat qilmoq.

خَرَجَ عَنِ الْمَوْضُوعِ – mavzdan chetga chiqmoq.

خَرَجَ – uchunchi ma`nosi natijasi chiqmoq, hosil bo`lmoq degan ma`nolarini beradi.

خَرَجَ – to`rtinchi ma`nosi nimaningdir chegarasidan chiqmoq, haddidan oshmoq.

خَرَجَ – beshinchi ma`nosi tashqi, zohiriy, xorijiy bo`lmoq.

خَرَجَ – oltinchi ma`nosi kimnidir olib chiqmoq degan ma`noni anglatadi o`zidan keyin بِ predlogi bilan kelsa.

خَرَجَ – yetinchi ma`nosi nimadandir tonmoq, qaytmoq, nimanidir rad qilmoq, inkor qilmoq degan ma`noni anglatadi o`zidan keyin عَنْ predlogi bilan kelsa.

خَرَجَ – sakkizinchi ma`nosi ko`tarilmoq, bosh ko`tarmoq, kingadir yoki nimagadir qarshi qo`zg`olon ko`tarmoq degan ma`noni anglatadi.

خَرَجَ – to`qqizinchi ma`nosi tozalamoq, distillamoq, soflamoq degan ma`noni anglatadi.

Yuqorida ko`rib chiqqan fe`lning to`qqizta ma`nosi borligini ko`rdik. Lekin shunday fe`llar borki ularning bir necha ma`no anglatishidan tashqari so`z bilan birikib kelib ham turli xil ma`nolarni anglatadi.

ضَرَبَ – birinchi ma`nosi zarba bermoq, urmoq, mushtlamoq.

ضَرَبَ – ikkinchi ma`nosi urmoq (yurak haqida).

ضَرَبَ – uchunchi ma`nosi nimanidir joylashtirmoq.

ضَرَبَ – toʻrtinchi maʼnosi matematik amalni ifodalaydi yaʼni qandaydir songa koʻpaytirmoq.

ضَرَبَ – beshinchi maʼnosi urmoq, urib olmoq bu shaxmat oʻyinida biron-bir donani olgandagi vaziyatni nazarda tutmoqda.

ضَرَبَ – oltinchi maʼnosi ogʻrimoq odamning biron-bir joyining lat yegandagi holatini nazarda tutmoqda.

ضَرَبَ – yettinchi maʼnosi chaqmoq odamni biron-bir hashorat chaqqandagi holatini nazarda tutmoqda.

ضَرَبَ – sakkizinchi maʼnosi taxmin qilmoq, deb oʻylamoq, oʻylamoq.

ضَرَبَ – toʻqqizinchi maʼnosi ayyorlik qilmoq degan maʼnolarni ifodalaydi. Shuningdek soʻz birikmalari bilan kelib yuqorida anglatgan maʼnolardan biroz chetga chiqish holatlari ham kuzatish mumkin.

ضَرَبَهُ ضَرْبًا مُبْرِحًا – kimnidir qattiq urmoq.

ضَرَبَ الْبَابَ – eshikni taqillatmoq.

ضَرَبَ الْجَرَسَ – qoʻngʻiroq qilmoq.

ضَرَبَ بِالْمَدَائِعِ – bombardimon qilmoq.

ضَرَبَ بِالْقَنَائِلِ – bomba tashlamoq.

ضَرَبَ بِالنَّارِ – kimgadir oʻq uzmoq.

ضَرَبَهُ بِالرَّصَاصِ – kimnidir otib tashlamoq.

ضَرَبَ الْأُرْزَ – guruch yanchmoq, tozalamoq, sholi oqlamoq.

ضَرَبَ الْأَلَّةَ الْمَوْسِيقِيَّةَ – musiqiy asbobni chalmoq, soz chalmoq.

ضَرَبَ الْأَلَّةَ الْكِتَابَةَ – yozuv mashinasida yozmoq.

ضَرَبَ الرَّقْمَ الْقِيَّاسِيَّ فِي كِتَابِ الْجِنِّيسِ – Ginnes kitobida record qoʻymoq.

ضَرَبَ الْجُرْحُ – dard kuchaymoq.

ضَرَبَ الْأَسْوَارَ – devor koʻtarmoq.

ضَرَبَ الْمِثَالَ – misollar koʻrsatmoq.

ضَرَبَ الْمَثَلَ – masal aytmoq.

ضَرَبَ بِسَهْمٍ وَافِرٍ فِي مِضْمَارٍ دِرَاسَةً – o`qish sohasida katta muvaffaqiyatlarga erishmoq.

ضَرَبَ بِالتِّجَارَةِ بِسَهْمٍ – tijorat bilan shug`ullanmoq, savdogarlik qilmoq.

ضَرَبَ بِاِحْتِجَاجِهِ عَزْضَ الْحَائِطِ – biror kimning rozi yoki rozi emasligiga e`tabor bermaslik.

ضَرَبَ الْبِلَادَ طُولًا وَ عَرْضًا – mamlakatni boshdan-oyoq kezib chiqmoq.

ضَرَبَ بَيْنَهُمْ – kimlarningdir orasiga yovlik urug`ini sepmoq.

ضَرَبَ تِلْغَرًا – telegraf bermoq.

ضَرَبَ تَلِيْفُونًا – telefon qilmoq.

ضَرَبَ جُدُورًا – ildiz otmoq.

ضَرَبَ الْحِصَارَ عَلَيَّ – qamal qilmoq, o`rab olmoq, qurshab olmoq, muhosara qilmoq, blokada o`rnatmoq.

ضَرَبَ الْخَيْمَةَ – chodir tikmoq, chodir o`rnatmoq.

ضَرَبَ الصَّرَائِطِ – soliq solmoq.

ضَرَبَ طُوبًا – g`isht quymoq.

ضَرَبَ الْعِلَاقَاتِ – aloqalarni uzmoq.

ضَرَبَ عُنُقَهُ – boshini olmoq.

ضَرَبَ لَوْتَهُ إِلَى الْحُمْرَةِ – rangi qizillikka moyil bo`la boshladi.

ضَرَبَ عَلَى أَيْدِي الصَّيَّادِينَ – ov qilishni man qilmoq.

ضَرَبَ عَلَى الرَّؤُوسِ بِيَدٍ مِنْ حَدِيدٍ – qat`iyan ta`qiqlamoq (man qilmoq).

Bu fe`lda ko`rdik o`z asl ma`nosidan tashqari ba`zi so`zlar bilan kelib umuman boshqa ma`no anglatuvchi so`z birikmasiga aylanmoqda. Arab tilida fe`llarning o`ziga xos xususiyatlaridan birini ko`rib chiqdik, unga ko`ra fe`llar ma`nodorligi bilan o`zbek tilidagi fe`llardan ajralib turadi. Bu ma`nodorlik va mazmundorlik faqat arab tilidagi fe`llarga xos xususiyatdir.

2.2. Arab tilida I bob fe'llarining matnlarda anglatgan ma'nolari

O'rganilayotgan mavzudagi harakatni ifodalovchi fe'llarni ikki turga ajratib o'rganib chiqdik. Birinchisi insonning ichki harakati ya'ni hissiyotini ifodalovchi fe'llar. Ikkinchisi insonning tashqi harakatini ifodalovchi noto'g'ri fe'llar. Men bu bitiruv malakaviy ishimda fe'llarga birinchi bobda sharh berdim, bu qismda esa fe'llarning lug'atlardagi ma'no xususiyatlariga to'xtalдим. Shuning uchun fe'llarning ma'no xususiyatlarini berishda matnlarga murojzat etdim. Matnlarda uchragan fe'llarning ma'no xususiyatlari bo'yicha qisqacha mulohazalar:

كان شيخ القرية في قمة انفعاله و هو يتحدث إلى رهط من جلسائه عن المفاوض الذي جاء من قبل الحكومة المجاورة ليفرض حماية للقرية الصغيرة كان الشيخ يتحدث بغضب و صوته يزداد حدة كلما ذكر هذه المفاوضة لقد رفض أمر الحماية بإصرار و أعلم المفاوض أن هذه القرية عاشت مئات السنين دون حماية من أحد و هم لا يضمرون عدوانا لأي كائن كان, و لهذا فهم يرفضون كل شيء يمس حرية القرية أو يكبلها بأية التزامات لأي أجنبي.

Qishloq oqsoqoli judayam xavotirda edi. U hamnishinlariga shu kichik qishloqni himoyasini bo'yniga yuklash uchun qo'shni hukumat tarafidan muzokara o'tkazish uchun kelgan vakil haqida gapirib berayotgan edi. Oqsoqol g'azab bilan gapirardi, ovozi haddan oshardi. Har safar muzokarani aytganida, mudofaa ishini qat'iyat bilan rad qilardi va vakilga bu qishloq bir necha yuz yillardan beri xech kimdan himoya qilinmasdan yashab kelganligini va ular kim bo'lsa ham dushmanlik qilmasligini uqtirardi. Shuning uchun ular qishloqning ozodligi bilan bog'liq bo'lgan yoki har qanday chet ellik uchun qishloq tarafidan qilinadigan majburiyatlar yuklanishi inkor qildilar.

كان fe'lining ma'nosi "bo'lmoq" bo'lib, ushbu jumlada o'z ma'nosida ishlatilgan. Insonning ichki yoki tashqi harakatini ifodalamaydi. Chunki, bunga o'xshagan fe'llarda to'liq fe'llik xususiyati yo'q, u ko'pincha boshqa birorta fe'l bilan birgalikda ishlatiladi yoki o'z ma'nosida kelganda alohida ham ishlatiladi.

جاء fe'li "kelmoq" degani. Bu fe'l o'z ma'nosida kelib insonning tashqi harakatini ifodalamoqda.

ازداد fe'li sakkizinchi bob fe'li, asli bo'sh fe'l. افتعل qolipida, o'zak harflarni shu vaznga solganda ازداد, ازتاد harfidan keyin ت ni talaffuz qilish noqulayligi uchun د harfiga aylangan. "ortmoq", "oshmoq" ma'nolarini beradi. "ovozi oshdi" jumlasida o'z ma'nosida qo'llanilmoqda

عاش birinchi bob "yashamoq", bo'sh fe'l. Tashqi harakatni ifodalayapti.

مسّ birinchi bob "tegmoq", ikkilangan fe'l. Tashqi harakatni ifodalayapti.

فتناول الشيخ الرسالة الملفوفة بإحكام و فك رباطها ثم سلمها لفقيه القرية ليقرأها عليه.

Oqsoqol o'ralgan maktubni qo'pollik bilan oldi va ipini uzdi, so'ngra uni o'qish uchun qishloqning savodlisiga tutqazdi.

تناول oltinchi bob fe'li, تفاعل qolipida, o'zak harflari ن, و, ل. Bo'sh fe'l turkumiga kiradi. Ma'nosi "olmoq", "tanovul qilmoq". Bu jumlada "olmoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalayapti.

فكّ birinchi bob fe'li, o'zak harflari ف, ك, ك. Uch o'zakli ikkilangan fe'l turkumiga kiradi. Ma'nosi "bo'shatmoq", "ozod qilmoq", "echmoq". Bu jumlada "echmoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

قرأ birinchi bob fe'li, o'zak harflari ق, ر, أ. Uch o'zakli hamzali fe'l. Arab tilida bunday fe'llar مهموز اللام, ya'ni oxirgi o'zak harfi hamzali deb aytiladi. Ma'nosi "o'qimoq", "o'rganmoq". Bu jumlada "o'qimoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

تدافعت الكلمات من فم الفقيه تحيل السطور إلى كلام يسمع و يفهم و ما إن انتهى حتي اندفعت الدماء إلى وجه الشيخ حارة فوارة.

So'zlar savodxonning og'zida tushib kelardi, satrlar eshitiladigan va anglashiladigan gapga aylanar edi. U tugatmasidan oldin oqsoqolning yuziga issiq qon yugurdi.

حال birinchi bob fe'li, o'zak harflari ح, ي, ل. Uch o'zakli bo'sh fe'l turkumiga kiradi. Ma'nosi "xalaqit qilmoq", "aralashmoq", "bir holatdan ikkinchi holatga o'tmoq", "o'zgarmoq". Bu jumlada "o'zgarmoq" ma'nosida ishlatilgan, harakat ma'nosini o'zida mujassam etmagan.

انتهي sakkizinchi bob fe'li, o'zak harflari ن, ه, ي. افتعل qolipida, noqis fe'l turkumiga kiradi. Ma'nosi "tugamoq", "tugatmoq", "etishmoq". Bu jumlada "tuga(t)moq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi yoki ichki harakatligi nima harakat qilinayotganligiga bog'liq, ya'ni o'qishni tugatdi. Demak tashqi harakat.

فإن الحكومة سيف تقوم بحملة عسكرية تعيد الأمور إلى نصابها, كما قالت
Hukumat o'zi aytganidek ishlarni joy joyiga qaytaradigan hujum uyushtirmoqchi.

قام birinchi bob fe'li, o'zak harflari م, ق, و. Uch o'zakli bo'sh fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "turmoq". Bu jumlada ب predlogi bilan kelganligi sabab, "bajarmoq", "amalga oshirmoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

أعاد to'rtinchi bob fe'li, o'zak harflari د, ع, و. qolipidagi uch o'zakli bo'sh fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "qaytarmoq", "qayta tiklamoq", "takrorlamoq". Bu jumlada "qaytarmoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalayapti.

قال uchinchi bob fe'li, o'zak harflari ل, ق, و. uch o'zakli bo'sh fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "aytmoq". Bu jumlada ham shu ma'noda ishlatilmoqda va tashqi harakatni ifodalaydi.

و قبل أن يبت الشيخ في الأمر نقل عينيه بين وجوه جلسائه أو بالأحرى برلمانه الشعبي فقرأ علي وجوههم الشاحبة آيات الاستكثار والإصرار على رفضه.

Bu ishni hal qilmasdan oldin, ko'zini hamnishinlariga yoki boshqachasiga xalq parlamentiga yugurtirdi, ularning xorg'in yuzlaridagi norozilik alomatlarini ko'rdi.

بت birinchi bob fe'li, o'zak harflari ب, ت, ت. Uch o'zakli ikkilangan fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "ajratmoq", "hal qilmoq", "ruxsat bermoq". Bu jumlada "hal qilmoq" ma'nosida ishlatilgan va ichki harakatni ifodalagan.

قرأ birinchi bob fe'li, o'zak harflari ق, ر, أ. Uch o'zakli hamzali fe'l. Arab tilida bunday fe'llar مهموز اللام, ya'ni oxirgi o'zak harfi hamzali deb aytiladi. Ma'nosi "o'qimoq", "o'rganmoq". Bu jumlada آيات so'zi ishlatilgan, ya'ni alomatlar. Shu sababdan, "ko'rmoq" ma'nosida ishlatilgan va tashqi harakatni ifodalaydi.

فبقي وحيدا يصارع الأفكار التي غرق فيها حتى أذنيه.

Quloqlarigacha cho'mgan fikrlari bilan olishgan holda yolg'iz qoldi.

بقي birinchi bob fe'li, o'zak harflari ب, ق, ي. Uch o'zakli noqis fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "qolmoq". Bu jumlada ham shu ma'noda ishlatilgan.

و مضى يمرر أصابعه بين خصلات شعرها كعادته في الأزمات, و أخذ الرجال يلمعون بنادقهم الخشبية القديمة ثم يعمرونها بالرصاص المحدود الذي لا يكاد يكفي معركة نصف ساعة ناهيك عن أيام و ليال, و الجميع في حركة دائبة و القرية تغلي كالمرجل استعداد لأول قتال في تاريخها الطويل و كانت تخرج من الصدور الهزيلة همهمات و يطل من العيون الغائرة وجوم لمعركة غير متكافئة و شبكة الوقوع.

Qiyinchilik paytidagi odaticha barmoqlarini sochlari orasidan o'tkazardi, yigitlar esa eski taxta miltiqlarini yaltiratishga tushishdi, bir necha kun yoki tun u yoqda tursin yarim soatlik urushga yetar yetmas o'qlar bilan o'qlashyapti, barcha tinimsiz harakatda, qishloq esa uzoq tarixidagi birinchi urushga tayyorlanib pech kabi qizardi, kichkina ko'kraklardan shovqinlar chiqib, ichkari kirgan ko'zlardan noteng bo'lgan urush uchun yanoqlar qarab turardi.

مرر ikkinchi bob fe'li, o'zak harflari م, ر, ر. Ikkilangan fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "bermoq (qo'ldan qo'lga)", "o'tkazmoq". Bu jumlada "o'tkazmoq" ma'nosida qo'llangan.

كاد birinchi bob fe'li, o'zak harflari ك, و, د. Bo'sh fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "sal qolmoq", "yaqin bo'lmoq". Bu jumlada "sal qolmoq" ma'nosida ishlatilgan.

كفى birinchi bob fe'li, o'zak harflari ك, ف, ي. Noqis fe'llar turkumiga kiradi, ma'nosi "etmoq", "kifoya qilmoq". Bu jumlada "etmoq" ma'nosida qo'llangan.

غلى birinchi bob fe'li, o'zak harflari غ, ل, ي. Noqis fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "qaynatmoq", "qizimoq". Bu yerda "qizimoq" ma'nosida.

طلّ birinchi bob fe'li, o'zak harflari ط, ل, ل. Ikkilangan fe'llar turkumiga kiradi. Ma'nosi "tashrif buyurmoq", "qaramoq". Bu jumlada "qaramoq" ma'nosi ishlatilgan. Jadvalda olmoshlar arab manbalari asosida ajratilgan, o'zbek tilida ularni olmosh emas, fe'llarning tuslanish shakl sifatida o'rganiladi. Arab manbalariga ko'ra, bu yerda fe'llar bilan kelgan ت olmosh hisoblanadi.

Ushbu keltirilgan noto'g'ri va to'g'ri fe'llar arab nahvchilarining asarlarida yuqoridagicha tasniflangan.

XULOSA

Xulosa o`rnida shuni aytishim mumkinki har bir tilning o`ziga yarasha tadqiq etish uchun dolzarb muammolari bordir. Shularni aytishimiz o`rinliki men bu mavzuni tadqiq etish davomida o`zim uchun juda kerakli ma`lumotlarni bilib oldim. Arab tili undagi ayrim o`ziga xosliklar ayniqsa fe`llar haqida atroflicha ma`lumotlarni imkon qadar tadqiq etdim. Men tadqiq qilgan mavzu qadimdan tilshunoslarni qiziqtirib kelgan va bu xususda o`ziga yarasha amaliy ishlar qilinganligini guvohi bo`ldim. Lekin bularning hammasi arab tilida ekanligi biz uchun bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi. Chunki arab tilini hali yaxshi o`zlashtirmagan talabalar tarjima qilingan bazi adabiyotlarni o`qiganda yoki topshiriqlarni bajarishda fe`llarning tarjimasiga yoki ifodalanishida bir qancha anglashilmovchiliklar kelib chiqishi mumkin. Shuning uchun ham bu tadqiqot mavzusi haqida talabalarga yetarlicha ma`lumot berishimiz maqsadga muvofiq bo`ladi.

Ushbu bitiruv malakaviy ishim ustida izlanish olib borish jarayonida men quyidagi xulosalarga keldim. Mavzuni yoritish jarayonida, arab tilida fe`l so`z turkumi haqida umumiy ma`lumot berish, uning tarkibi, yasalishi, vazifalari va qo`llanish usullari haqida batafsil ma`lumotga ega bo`lish imkoniyati tug`ildi.

BMI mavzusini yoritishda asosiy maqsad, arab tilida fe`l so`z turkumi mavzusini faqatgina yoritib berish emas, balki o`ziga xos xususiyatlari, ifodalanishdagi o`ziga xoslik va lug`aviy, ma`noviy ifodalanishi haqida o`quvchilarga yordamchi qo`llanma sifatida foydalanishga erishishdan iborat.

Ana shu maqsadga tayangan holda, diplom ishi birinchi bobida arab tilida fe`l haqida umumiy ma`lumot berishga harakat qildim. Arab tili grammatikasi serqirraligi sababli uni mukammal o`rganish uchun juda katta izlanish talab etiladi. Arab tili grammatikasida fe`l katta o`rinni egallaydi. Fe`llar tizimlashtirilishda arab tili grammatikasidagidek bo`lmasa kerak. Fellarning boblarga ajralishi, har bir bob o`ziga xos ma`no xususiyatiga egaligi, bir bobdagi ma`no xususiyat boshqa bobda

takrorlanmasligi, fe'llar qismlarga bo'linishi va ularning ma'noviy-lug'aviy xususiyatlari faqat arab tiliga xos bo'lgan jihatdir.

Ikkinchi bob birinchi bob fe'lining lug'aviy-ma'noviy xususiyati deb nomladim. Bu bobda faqat birinchi bob fe'llarining lug'atlardagi ma'nolari, ularning matnlarda kelganda o'z ma'no xususiyatlarini o'zgartirib kelishi haqida to'xtaldim. Ba'zi matnlardan qisqacha misollar keltirdim va ularni o'zbek tiliga tarjima qilganda anglatgan lug'aviy ma'nolarini tahlil qildim.

Arab tilida fe'llarning zamon kategoriyalariga birlashish sistemasi muhim o'rin tutadi. Bu mavzu fe'l zo'z turkumi, fe'l zamonlari, fellarning birlashish sistemasi, gapdagi o'rni, qo'llanilish darajasi, fe'l zamonlarining yasalishi haqida tanishtirib o'tadi. Hozirgi zamon arab tili gramatikasida hususan fe'l zamonlarining yasalishining turlari juda ko'p. Ularning qo'llanishining o'z o'rni bor. Ularning ma'nolari bir-biriga yaqin bo'lsada, ular baribir tubdan farq qiladi. Tildagi grammatik ko'rsatkichlar, xususan so'z turkumlari, ma'no va vazifalarini alohida-alohida an'anaviy hamda zamonaviy tilshunoslik tomonidan qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq tarzda tadqiq etilganligini bildim.

Fe'l so'z turkumi barcha tillarda anglatgan ma'nosi bir xildir, lekin shakl jihatidan farq qilinishi aniq. Ushbu bitiruv malakaviy ishimda men arab tilida fe'llarga zamin bo'luvchi birinchi bob fe'li, uning shakllari, qismlari, ma'no xususiyatlari va matnlarda kelganda tarjima xususiyatlari haqida ham qisqacha to'xtalib o'tdim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

Qonun va qarorlar

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – Toshkent.: Sharq, 1997. 34-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentni Qarori. “Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”. Toshkent. – 10.12.2012.

Prezident asarlari

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida «O'zbekiston», 2011. 275-bet.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch - Toshkent, 2008. 308-bet.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI - asrga intilmoqda- Toshkent, 1999. 192-bet.
4. Karimov I.A. O'zbekiston o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li -Toshkent,1992. 158-bet.
5. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-Toshkent, 1988. 125-bet.
6. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir.-Toshkent, «O'zbekiston», 2010. 175-bet.

Ilmiy-uslubiy adabiyotlar

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi.-Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 248 - bet.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 1995.
3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 2001.
4. Иброҳимов Б. Ўзбекча-арабча сўзлашгич. Т., 1994.
5. Иброҳимов Н., Хасанов Б., Мусаев О., Иброҳимов Б. Ўзбекча –арабча луғат عربى -قاموس اوزبىكى . Т., 2000.
6. Иброҳимов Н.И., Юсупов М. «Араб тили грамматикаси». Т., 2004. 2-жилд.
7. Иброҳимов Н.И., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. Т., 1997.1-жилд.
8. Ковалёв А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. М., 2000.

9. Қодиров Т.Ш ва Қодирова М.Т. “Арабча- ўзбекча-русча тематик луғат. ТошДШИ. Т. 2006.
10. Кузмин С.А Учебник арабского языка. М., 2001.
11. Қурбонова М., Сайфуллаева Р., Боқиева Н., Менглиев Б. Ўзбек тилининг структурал синтаксиси. ЎзМУ, Т.: 2004. 183 б.
12. Қурбонова М., Сайфуллаева Р., Боқиева Н., Менглиев Б. Ўзбек тилининг структурал синтаксиси. ЎзМУ, Т.: 2004.-356б.
13. Қурбонова М.М. Ҳозирги замон ўзбек тили (сода гап синтаксиси учун материаллар). ЎзМУ, -Т.: 2002.-298б.
14. Лебедев В.В., Бочкарев Г.И. Читаем арабские тексты. Учебное пособие в пяти частях. М., 2002.
15. Лебедев В.Г. Чурева Л.С. Практический курс арабского литературного языка. 1-2 части. М., 2005.
16. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент, 1995.
17. Миртожиев М.М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1-жилд. ЎзМУ. Т.: 2004. 285б.
18. Мусаев.О. Араб тили асосий қоидалари тизими. ТошДШИ. Т., 2000.
19. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили лексикологияси асослари. “Ўқитувчи”, -Т.: 1995. 264 б.
20. Неъматов Ҳ., Сайфуллаева Р., Қурбонова М. Ўзбек тили структурал синтаксиси асослари. “Ўқитувчи”, -Т.: 1999.-296б.
21. Носирова М.А. Махмуд Замахшарийнинг Ал-Унмузаж фи-н-наҳв рисоласи ТошДШИ. Т., 2005.
22. Носирова М.А. Ўрта аср араб наҳвидан намуналар ТошДШИ. Т., 2004.
23. Солиҳ Аҳмад Баҳши **نصوص مختارة** ТошДШИ. Т., 2002.
24. Талабов Э. Арабча -ўзбекча-русча сўзлашгич. Т., 1994.
25. Талабов Э.Т. Араб тили дарслиги. Т., 1994.
26. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили.

- 3-нашри, “Ўзбекистон”, -Т.: 1992. 346 б.
27. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 3-нашри, “Ўзбекистон”, -Т.: 1992.-421б.
28. Усмонова Н.Х. Араб тилидан ўқув қўлланма (3-курслар учун) ТошДШИ. Т., 2002.
29. Фатеева И.Г. , Шокирова З. Араб матбуот тили устида ишлаш. Т., 2004.
30. Халидов Б.З. Учебник арабского языка. Т., 1997.
31. Шоабдурахмонов Ш., Асқаров М., Хожиев А., Расулов И., Дониёров Х. «Ҳозирги ўзбек адабий тили» -Тошкент, «Ўқитувчи» 1980.-478 б.
32. محمد فاخر -توضيح النحو
33. مصر. "ملخص قواعد اللغة العربية"فؤاد نعمة
34. 2010النحو الواضح في قواعد اللغة العربية لدارس المرحلة الاولى، دار المعارف بمصر
35. عباس حسن -النحو الوافي

Lug‘atlar

1. “O‘zbek tiliniig izohli lug‘ati”. Ma’rufov Z.M. tahriri ostida, 2 tom. -M. ,1981.
2. Akobirov H.S., Mixaylova T.I. «Uzbeksko-russkiy slovar». Т.: 1988.
3. Akobirov S.F., Ma’rufov Z.M. «Uzbeksko-russkiy slovar». Т.: 1959.
4. Baranov X.K. “Arabsko-russkiy slovar”. М.: 1970.
5. “An-Naym arabcha-o‘zbekcha lug‘at”. A. Anorboy va boshqa mualliflar guruhi tahriri ositida, Т.: 2003.